

Nancy T. Ammerman
EVERYDAY RELIGION
Observing Modern Religious Lives
Oxford University Press, Oxford, 2007.,
243 str.

Knjiga pred nama predstavlja zbornik radova s konferencije održane 2003. godine na Sveučilištu u Bostonu. Osim predgovora (Peter Berger) i uvoda (Nancy Ammerman), knjiga sadrži tri dijela. Prvi dio naslovljen je «Izmještena, no ne i izgubljena tradicija» i sastoji se od pet radova: Grace Davie – «Zastupnička religija: Metodološki izazov»; Enzo Pace – «Religija kao komunikacija: Promjene katoličanstva u Europi»; Lynn Davidman – «Novi voluntarizam i slučaj Židova 'izvan sinagoge'»; Lynn Schofield Clark – «Dvapat izmještena religija: Istraživanje uloge medija u religijskom razumijevanju među 'sekularnim' mladima» i Mia Lövheim – «Virtualno bez granica? Mladi i 'pregovaranje' o tradiciju u kibernetičkom prostoru». Drugi dio, «Religija 'izvan mjesta'», sadrži četiri rada: Peggy Levitt – «Redefiniranje granica pripadanja: Transnacionalizacija religijskog života»; Ziad Munson – «Kada pogreb nije samo pogreb: Laički smisao svakodnevnih radnji»; Paul Lichterman – «Mjesto na karti: Komuniciranje religijske prisutnosti u građanskom životu» i John P. Bartkowski – «Povezanosti i kontradikcije: Istraživanje složenih veza vjere i obitelji». Treći dio knjige, «Proizvodnja svakodnevog religijskog života», također sadrži četiri rada: Kelly Besecke – «Iznad doslovnosti: Refleksivna duhovnost i religijski smisao»; Meredith McGuire – «Utjelovljene prakse: Pregovaranje i otpor»; Courtney G. Bender – «Doticanje transcendentnog: Promišljanja religijskog iskustva u sociološkom

proučavanju religije» i Nancy T. Ammerman – «Proučavanje svakodnevne religije: Izazovi za budućnost».

Kako to piše i na koricama knjige, urednica Ammerman (profesorica sociologije religije na Sveučilištu u Bostonu) uspjela je okupiti različitu i interdisciplinarnu grupu autora koji u svojim radovima uglavnom pristupaju religiji u složenim uvjetima svakodnevnog života. I iz navedenih naslova radova vidljivo je da to «u složenim uvjetima svakodnevnog života» označava različita područja svakodnevice, od sredstava komunikacije i interneta, voluntarističkih stavova i koncepcija u smislu «mi smatramo da bi 'istinski vjernici' (ma što god to značilo) trebali postojati, no to ne želimo biti mi», preko različitih oblika religijske prakse i novih tvorbi pripadanja, do odnosa religije i obitelji, te isticanja važnosti religijskog iskustva i analize «nove duhovnosti».

U uvodu Ammerman ističe kako i religija, uz politiku, znanost, kapitalizam i sl., predstavlja moćnu silu u konstruiranju i življenju svakodnevnog života, te dodaje da isključivo mjerenje snage religije kroz pravovjerje, redovitost prakse i sposobnost tradicionalnih religijskih institucija da nametnu svoje norme može voditi zaključku kako je suvremeni svijet u stvari vrlo sekularan. Prema mišljenju urednice radovi u ovoj knjizi predstavljaju prilog razumijevanju paradoksa istovremene prisutnosti i odsutnosti religije u suvremenom svijetu, koji je, na ovaj ili onaj način, još uvijek bitno obilježen modernizacijskim procesima. Za Ammerman izbor postaje ključno pitanje religije u 21. stoljeću. Takvo usmjerenje pak ne znači i prihvaćanje teorije racionalnog izbora koja, za razliku od sekularizacijske teorije, ističe pozitivne

utjecaje religijskog pluralizma. Drugim riječima, religijski pluralizam promatra se neutralno.

U ovom prikazu kratko ćemo iznijeti sadržaj nekoliko izabranih radova. Prvi od njih je onaj o konceptu zastupničke religije Grace Davie o kojem smo već pisali u nekim od prošlih prikaza. Davie, profesorica sociologije na Sveučilištu Exeter u Ujedinjenom Kraljevstvu, odmah na početku daje određenje zastupničke religije: «Pojam je skovan da bi obrazložio religijsko djelovanje aktivne manjine u korist velike većine, koja (barem implicitno) ne samo razumije, već i podržava to što ta manjina radi» (str.22). Religija, prema Davie, može djelovati zastupnički na različite načine, primjerice: crkve i crkvena vodstva provode obrede i u korist drugih, crkveno vodstvo i oni koji pohađaju crkvene obrede vjeruju i u korist drugih, crkvena vodstva i «vjernici praktičari» utjelovljuju moralne kodove i u korist drugih, i posljednji primjer, nikako najmanje prijeporan, crkve mogu ponuditi prostor za zastupničke rasprave o različitim neriješenim pitanjima modernih društava. Kao najočitiji primjeri postojanja zastupničke religije ističu se stalni zahtjevi, čak i u tzv. sekularnim društvima, za nekim oblicima religijskih obreda pri rođenju, smrti, vjenčanju i sl. Iako su religijski obredi kod rođenja djeteta ili kod vjenčanja u znatnom opadanju u Europi, pitanje smrti ostaje usko vezano uz neku vrst religijskog obreda (koji ne mora nužno biti kršćanski). Davie navodi kako se čini da su Europljani u času smrti najbliži svojim crkvama. No i tu dolazi do određenih promjena, primjerice u smislu pojave «pogreba miješanih ekonomija», odnosno pojave pogreba gdje se spajaju neki elementi kršćanstva i primjerice pop kulture i sl.

Koncept zastupničke religije oslanja se na odnos većine u nekom društvu koja, iako možda sama ne izražava religijska vjerovanja niti pohađa religijske obrede, smatra potrebnim da se određeni pojedinci i manje skupine (primjerice tzv. «religijski profesionalci», a u SAD-u i političari) pridržavaju religijskih normi i vrednota. Dakle, većina od manjine zahtijeva ponašanje i djelovanje u skladu s moralnim kodeksom određene religije, ili drugim riječima, većina od manjine zahtijeva svakodnevno poštivanje upravo onoga što sama svakodnevno ne poštuje. Kao primjer Davie navodi sjeverno-europske zemlje gdje se njezin poznati koncept «vjerovanja bez pripadanja» može primijeniti u obrnutom smislu «pripadanja bez vjerovanja». Upravo tu «pripadnost bez vjerovanja» Davie povezuje sa zastupničkom religijom. U tom smislu religijske institucije trebaju o(p)stati i u uvjetima dominantno sekularnog društva (ako takva uopće postoje!), između ostalog i da bi mogle odgovoriti na pitanja od «konačnog značenja», ili da bi mogle ispuniti očekivanja u smislu percipirane uloge (obredi prijelaza). Čini se da Davie svoj koncept zastupničke religije koncipira pod utjecajem Daniele Hervieu-Leger koja ističe kako moderna društva (a posebice moderna europska društva) nisu manje religiozna zbog rastuće racionalnosti, već zbog toga što su sve manje i manje sposobna održati memoriju koja leži u samom središtu religijskog postojanja. To su društva amnezije. Kao paradoks modernih društava Hervieu-Leger navodi – s jedne strane rastvaranje temelja religijskog života, a s druge strane otvaranje prostora koje samo religija može ispuniti. Dakle, paradoks moderniteta je u tome što otklanja potrebu za religijom (kroz amneziju), no

u svojim utopijskim oblicima ne može, na određeni način, ne ostati povezan s religijom. (Pod utopijskim oblicima moderniteta autorica misli ideologiju napretka, individualnog i društvenog, koja zahtijeva stalno traženje odgovora, i daljnje kretanje naprijed – krajnji cilj nedostižan).

Koncept zastupničke religije možemo promatrati kao pokušaj obrazloženja uloge religije u zapadnim europskim zemljama koje su, možda i više nego drugdje, označene procesom sekularizacije. No isti može poslužiti i za obrazloženje sve raširenije pojave (koju nikako ne možemo svesti samo na Zapad Europe) religijskog izjašnjavanja bez pridržavanja religijskih učenja, posebice u praktičnim svakodnevnim pitanjima. Koncept zastupničke religije zasigurno se može primijeniti i u istraživanju suvremenog hrvatskog društva, iako je ono, barem za sada, označeno porastom institucionalne religioznosti. No dok u samom konceptu, kako smo to i naveli, većina zahtijeva od manjine poštivanje nečega što sama većina ne poštuje (manjina kao moralni zastupnik većine), u hrvatskom društvu je prisutniji obrnuti odnos: manjina (politička i religijska elita) zahtijeva od većine poštivanje onoga što sama ta manjina ne poštuje, ali zato vrlo snažno zagovara (većina kao ideološki zastupnik manjine).

Na kraju, Davie ističe da gubitak društvenog utjecaja tradicionalnih religijskih institucija i porast važnosti religijskog izbora, te prijelaz s «religijske obveze» na «religijsku potrošnju» donosi nove promjene u analizi društvene uloge religije.

Enzo Pace u svom radu o promjenama koje su zahvatile katoličanstvo u Europi na početku navodi kako se čini da religija, bez obzira na utjecajne sekularizacijske i indi-

vidualizacijske procese, u mnogim zemljama Europe funkcionira kao čuvarica kolektivnog identiteta i sjećanja. Pace smatra kako je nužno da Katolička crkva shvati religiju kao oblik komunikacije, a ne kao ideologiju koju se može (i treba) nametnuti. «Religijski vođe više ne mogu nametati norme, no mogu pomoći u rekonstituiranju romantičnog osjećaja društva, kolektivnog identiteta ukorijenjenog u kršćanskom sustavu vrijednosti, stvarajući time jedinstvo gdje postoje socijalne, političke i religijske razlike» (str.37.). Kao i mnogi drugi, Pace promjene u religiji (uglavnom referira katoličanstvo) označava prijelazom s crkvenog autoriteta na autonomnost pojedinca. Naznačeni prijelaz posebice je vidljiv u pitanjima spolnog života. Tako se primjerice više od 70% opće populacije u Italiji izjašnjava u korist korištenja umjetnih metoda kontracepcije, a u Španjolskoj 84% ženske populacije koristi te metode. Tome možemo dodati kako oko 65% opće populacije u Hrvatskoj (koju Pace uopće ne spominje u svojoj analizi stanja u tradicionalnim katoličkim zemljama u Europi) smatra da «nekorisćenje kontracepcijskih sredstava» i «suzdržavanje od predbračnih spolnih odnosa» nisu bitni dijelovi njihovog religijskog identiteta, te da je prihvatljivo ukoliko «žena želi imati dijete bez stalne veze s muškarcem».

Analizirajući stanje u Italiji i Španjolskoj Pace ističe kako Katolička crkva više nije u mogućnosti kontrolirati «simboličke granice sustava praksi i vjerovanja». U nastavku Pace navodi kako je politika identiteta ključna strategija Katoličke crkve u Europi, barem u onom dijelu tradicionalno većinskih katoličkih zemalja. U kontekstu novih društvenih odnosa Pace smatra da nije moguć povratak «katoličkog sustava»

na «stari organski poredak», već je nužno prihvaćanje novog pluralizma, izvan i unutar Crkve. U iznimno promjenjivom društvenom okružju Katolička crkva se u javnosti javlja kao «zagovornica» i «branjateljica» etičkih vrijednosti.

Pace zaključuje da Katolička crkva može imati ulogu «spremišta europskog sjećanja», uz napomenu da uopćeni katolički simboli otvaraju pristup kolektivnom sjećanju, no bez izravne povezanosti s predvidljivim društvenim djelovanjem.

U radu «Dvapat izmještena religija: Istraživanje uloge medija u religijskom razumijevanju među 'sekularnim' mladima» Lynn Schofield Clark analizira kako popularni zabavni sadržaji u medijima (primjerice TV filmovi) pružaju kulturne izvore razumijevanja religije i duhovnosti kod mladih. Clark ističe kako se konstrukcija religijskog identiteta u tom smislu temelji na religijskim pričama koje su dvapat izmještene: Prvi put iz izvornog religijskog konteksta same predaje i učenja u medijske sadržaje (TV filmovi, serije i sl.); Drugi put su izmještene iz medijskih sadržaja, posuđene «a la carte» metodom od mladih kojima su ti dijelovi «religijsko-svjetonazorske slagalice» poslužili u izgradnji i razumijevanju vlastitih odnosa prema religiji i duhovnosti.

Clark navodi primjere žanrova kao što su horor, znanstvena fantastika i fantasy koji postavljaju ključno pitanje «što ako» na način koji nalikuje onome što bi se u većini svjetskih religija zvalo praznovjerjem. Primjerice, «što ako» postoje sile dobra i zla izvan ljudske moći kontrole (demoni, anđeli, duhovi, izvanzemaljci)? «Što ako» bića izvan naše stvarnosti mogu utjecati na našu stvarnost, naše živote i sl. (bogovi, demoni itd.)?

Clark ističe utjecaj navedenih žanrova na konstituiranje religijskog identiteta mladih zbog najmanje dva razloga: Prvi su različiti religijski i spiritualistički elementi koje navedeni žanrovi sadrže (primjerice, nadljudska borba dobra i zla, različite koncepcije apokalipse, itd.); Drugi razlog je velika popularnost tih žanrova među mladima.

Clark kao svojevrsni paradoks navodi da mladi u procesu moralne samo-identifikacije teže religijskom diskursu koji, zbog opadanja kulturnog autoriteta religijskih institucija, pronalaze u pričama medijskih svjetova zabave. Stoga je nužno, smatra Clark, tome prilagoditi metode i instrumente istraživanja religioznosti i duhovnosti mladih.

U posljednjem radu ovog zbornika Nancy T. Ammerman izlaže o mjestu i ulozi religije u svakodnevnom životu. Ammerman ističe kako su sociologiju i psihologiju religije dugo vremena oblikovale teorija sekularizacije i metoda ankete. No takva teorijsko-metodologijska usmjerenja često puta ne mogu obuhvatiti religijske pokrete i prakse koje se odvijaju izvan priznatih religijskih institucija.

U tom smislu postavlja se i staro pitanje određivanja i konceptualizacije samog pojma religije u društvenim znanostima. Strogo određivanje religije na institucionalno posredovana vjerovanja i prakse ostavlja veliki dio «svakodnevne religije» izvan analize. S druge strane Ammerman upozorava da proširivanje određenja religije ne znači nužno i prihvaćanje funkcionalističkog stajališta unutar kojeg bi se pod religijom podrazumijevalo sve ono što pruža i ispunjava osjećaje smislenosti i pripadnosti (od nogometa do nacionalnog ponosa). Prema Ammerman religija se jav-

lja svaki put kada ljudi govore o iskustvima i orijentiraju svoje živote na način koji nadilazi svakodnevnu modernu racionalnost. Naravno, nije sve u svakodnevnom životu religijsko ili duhovno, no kada neki promatrač ili sudionik upotrijebi tu kategoriju društvena znanost bi trebala postavljati pitanja i tražiti odgovore zašto je tome tako, kako se to dogodilo i koje su moguće posljedice takvog diskursa i djelovanja.

Što ljudi smatraju i nazivaju religijom (i religijskim ili duhovnim), te kako s tim u vezi određuju sami sebe u kontekstu vlastitih kulturnih tradicija su samo neka od pitanja koje bi trebalo postavljati. Upravo takav pristup, smatra Ammerman, otkriva sve nedostatke teorije racionalnog izbora, koja se uz teoriju sekularizacije i teoriju individualizacije nameće kao važnija teorija u sociologiji religije, posebice s obzirom na SAD-e. Naime, odnos između ljudskog i božanskog (nadnaravnog) podrazumijeva mnogo više od jednostrane ekonomske logike «maksimiziranja nagrade». On je ponekad usmjeren prema smislu života, ponekad prema određivanju pripadnosti, prema zajedništvu, moralnom vodstvu, a tek ponekad prema očekivanju željene nagrade.

Nadalje, Ammerman jasno upozorava da se zadaća razumijevanja mjesta i uloge religije u suvremenom svijetu ne može svesti na zadaću dokumentiranja smanjivanja ili povećavanja utjecaja određenih religijskih institucija. Ponekad primjerice opadanje religioznosti može značiti smanjivanje popularnosti pojedinih političkih ili društvenih elita, a ne smanjivanje interesa za samu religiju. U svakom slučaju, Ammerman završava s dvije napomene: Prvo, o tome kako postoji puno različitih moderniteta i puno različitih priča o odnosima religije

i društva, a ne samo priča zapadnog prosvjetiteljstva o opadanju religije, odnosno smanjivanju njezinog društvenog utjecaja; Drugo, o tome kako postoji puno vrsta izbora koji se nikako ne mogu svesti pod racionalno proračunavanje odnosa koristi i štete. Ukoliko u toj, ponekad doista napornoj, gomili izbora pak odlučite pročitati ovu knjigu (čiji smo sadržaj ovdje tek vrlo djelomično i ukratko prikazali), neće te pogriješiti.

Krunoslav Nikodem

Jasenska Kodrnja
ŽENE ZMIJE - RODNA
DEKONSTRUKCIJA
Institut za društvena istraživanja,
Zagreb, 2008., 240 str.

Pred nama je knjiga radova Jasenke Kodrnje koja je plod njezina dugogodišnjeg rada na pitanju „rodne dekonstrukcije“ pojmova i tema vezanih uz odnose žena i muškaraca u društvu, u posljednjih više od trideset godina. Podijeljena je u tri cjeline koje čini veliki broj različitih – uglavnom teorijskih već objavljenih – tekstova u kojima propituje neke pojmove iz područja rodni studija i odnosa. To su tekstovi koji primarno spadaju u područje esejistike iz perspektive rodne mitologije, tekstovi koji portretiraju književni doprinos pojedinih autorica «ženskog pisma» i «ženskog rukopisa» te oni koji su posvećeni „osobnim refleksijama“ nekih društvenih aspekata u kontekstu rodne i ženske problematike.

U prvom dijelu knjige pod nazivom „Čo-